

© О. А. Лимаренко
(Одеса)

ПРОТИСТАВНІСТЬ І ДОПУСТОВІСТЬ ЯК ПРОТОТИПОВІ ВИРАЗНИКИ КОНТРАДИКТОРНОСТІ

У статті представлено інтегральні й диференційні особливості адверсативних і концесивних конструкцій з боку їхньої форми, змісту й функції. Репрезентуючи складне речення закритої структури, обидві контрадикторні конструкції ґрунтуються на протиріччі умовно-(причинно)-наслідкових відношень і виражають ідею “зворотної зумовленості”. На функціонально-семантичному рівні виокремлено психокогнітивний, логічний, епістемічний та аксіологічний аспекти, що передбачають єдність боротьби й протилежностей.

Ключові слова: адверсативна конструкція, концесивна конструкція, протиставність, допустовість, контрадикторність.

Е. А. ЛЫМАРЕНКО. ПРОТИВИТЕЛЬНОСТЬ И УСТУПКА КАК ПРОТОТИПОВЫЕ ВЫРАЗИТЕЛИ КОНТРАДИКТОРНОСТИ

В статье представлены интегральные и дифференцированные особенности адверсативных и концесивных конструкций с точки зрения их формы, содержания и функции. Представляя собой сложное предложение закрытой структуры, обе контрадикторные конструкции основываются на противоречии условно-(причинно)-следственных отношений и выражают идею “обратной обусловленности”. На функционально-семантическом уровне выделяются психокогнитивный, логический, эпистемический и аксиологический аспекты, предполагающие единство и борьбу противоположностей.

Ключевые слова: адверсативная конструкция, концесивная конструкция, противительность, уступка, контрадикторность.

L. A. LYMARENKO. ADVERSATIVITY AND CONCESSION AS THE PROTOTYPICAL REPRESENTATIVES OF CONTRADICTION

The article presents integral and differentiated peculiarities of the adversative and concessive constructions from the point of view of their form, meaning and function. Forming a complex sentence of a closed structure, the two contradictory constructions are based on the contrast of conditional, causal and consequential relations. At the functional level four aspects which imply unity and struggle of oppositions, i.e. psychocognitive, logical, epistemic and axiological, have been distinguished.

Key words: adversative construction, concessive construction, adversativity, concession, contradiction.

Об’єктом розгляду цієї статті є категорія контрадикторності, або протиріччя, а **предметом** – її номінативні та комунікативні властивості. Як і будь-яка інша категорія, контрадикторність володіє планом змісту і планом вираження. У плані змісту вона спирається на два основні смисли – протиставність / адверсативність і допустовість / концесивність, які в плані форми корелюють з протиставним паратакисом (= складносурядним реченням, далі: ССР) і допустовим гіпотакисом (= складнопідрядним реченням, далі: СПР). Як сам контрадикторний смисл, так і дві форми його втілення є універсальними, оскільки існують у всіх природних мовах. Когнітивне підґрунтя таких речень являє собою індивідуальний досвід мовної особистості щодо зв’язків і відношень між фактами, явищами і подіями об’єктивної дійсності.

Розгляд контрадикторних конструкцій (КК) на рівні глибинної та поверхневої

структур, що є метою цієї роботи, дозволяє усвідомити не лише букву і дух вербалізованого протиріччя, але й вирішити деякі завдання, пов'язані з протиставністю і допустовістю в плані їх перетину і розходження. Наші спостереження показують, що про інтегральні та диференційні властивості двох типів контрадикторних відношень доцільно говорити в категоріях форми, змісту і функції.

1. У **формально-граматичному плані** головна подібність полягає у двочленності обох конструкцій: адверсативне ССР і концесивне СПР мають закриту структуру і можуть поєднувати в собі лише по два елементарних речення-клаузи. Основна ж відмінність полягає в характері зв'язку: у ССР одна клауза приєднується до іншої шляхом нанизування і має лінійний характер, а у СПР одна із клауз є структурним стрижнем, від якого залежить друга. Інша відмінність полягає в тому, що зв'язок між кон'юнктами ССР менш тісний (конектори лише маркують відношення між клаузами, але не входять у жодну з них), у СПР сполучник же є частиною клаузи і тим самим маркує його підпорядковане становище. Порівнюючи допустові СПР з протиставними ССР російської мови, Н. І. Формановська говорить, що сурядний *но* акцентує протиставлюваний елемент у другому кон'юнкті, тоді як підрядний *хотя* утримує смисловий акцент на тій частині речення, у якій сам і перебуває (Формановская 2007: 34).

Інтегративне витлумачення допустових і протиставних речень характерне для творчого методу В. Ю. Апресян, Ф. Стурмана і В. С. Храковського, які вважають, що більшість ССР реально функціонує як допустові СПР, оскільки в них, по-перше, чітко виділяються дві частини на кшталт головної та підрядної, по-друге, маркер зв'язку є формально обов'язковим для другого речення, що свідчить про підпорядкованість однієї частини іншій, а також в обох кон'юнктах стандартно вживаються фінітні форми дієслів (Апресян 2006: 102; Храковский 2004: 30; Stuurman 1993: 235).

В. С. Храковський розрізняє дві групи таких „складносурядних” речень. До першої він відносить речення, перша частина яких вводиться допустовим, а друга – протиставним сполучником, що свідчить про дифузний характер КК: з одного боку вона не є ані СПП, ані ССП, а з другого, – вона є і тим, і іншим: (1) *Although he hadn't eaten for days, but he looked very fit*. До другої групи він відносить конструкції зі сполучником *но / but* на тій підставі, що вони, легко трансформуючись у СПР з *хотя / though*, є маргінальним виявом допустовості (*Позади оставался долгий и трудный день, но он не чувствовал усталости*) (Philippova 1998: 30-31). Щодо останнього випадку, то його підтримує М. М. Філіпова, яка вважає, що в постпозиції допустове підрядне втрачає значення поступки: (2) *The situation in German and Russian is similar to that in Latin, though there are fewer cases in German ≈ but*

there are fewer cases in German (Philippova 1998: 56).

На тлі сказаного не можна не усвідомлювати того факту, що коли мова пропонує два різні способи упаковки суперечливої інформації – адверсативну і концесивну, – то вона враховує й різницю у змісті. Про цю різницю додатково свідчать кількість і якість сполучуваних засобів: якщо протиставні відношення маркуються в англійській мові лише декількома сполучниками (*but, yet, however, yet, only*), то кількість концесивних релятивів значно вища (*although, though, even if, even though, even when, admittedly, albeit, despite, whoever, whatever, whenever, wherever*, та ін.), що свідчить не просто про широкі можливості мови у вираженні поступки, а й про більшу кількість і більшу нюансованість комунікативних ситуацій, які мовець упаковує в одне складне речення з думкою про зафіксоване ним протиріччя.

2. У змістовному плані витлумачення адверсативного ССР і концесивного СПР найбільшою мірою характеризується інтегративністю. Так, вважаючи протиставність і допустовість синтаксичними синонімами, Н. В. Веретельник розглядає їх як феномени гіпо-гіперонімічного порядку (Веретельник 1972: 149), на користь чого наводить аргумент про можливість взаємозамінюваних трансформацій, які передають смисл концесивної та адверсативної конструкцій у незмінному вигляді. Аналогічної думки дотримується Т. Г. Печенкіна, яка вважає, що за характером синтаксичних відношень концесивність включається в контекст адверсативності (Печенкіна 1976: 22). Подібне стверджує і Р. Квірк, коли пропонує синонімічні трансформації на зразок: (1) → (1a) *He hadn't eaten for days, but he looked strong and healthy* (Quirk 1973: 324).

2.1. З певними застереженнями про **синонімічність** обох типів складного речення говорить і В. А. Стегній, який з огляду на позицію конектора виділяє серед прототипових *though*-СПР два різносуб'єктні (3а, 3б) і два односуб'єктні (3в, 3г) їх різновиди: (3а) *Though it is raining, the children are playing in the garden*; (3б) *The children are playing in the garden, though it is raining*; (3в) *The children are playing in the garden, though not all of them*; (3г) *The children are playing. Not here, though. In the garden*. Речення (3а) легко трансформується в протиставне ССР без видимого втручання у зміст, у (3б) слідування підрядного за головним унеможлиблює його пряму трансформацію в протиставне ССР, у (3в) субординативний *though* заміщає координативний *but* і є його синонімом, у (3г) *though* фактично перетворюється в протиставно-допустову частку з відтінком “думка навздогін” (Стегній 2004: 212-214).

Мабуть, слід погодитися з науковцем у тому, що пряма трансформація можлива лише в тих допустових СПР, які виражають такий зв'язок між протилежними якостями,

що видається нелогічним з погляду буденної свідомості ((4) *She was beautiful, but poor* → (4a) *Although she was beautiful, she was poor*), або нелогічний наслідок дії першої клаузи ((5) *I had my umbrella with me but I got wet to the skin* → (5a) *Though I had my umbrella with me, I got wet to the skin*). Пряма трансформація допустового СПР у протиставне СПР неможлива для тих речень, де відсутній прямий логічний зв'язок між клаузами, у рематичній частині яких замість “ненормального наслідку” (*I did not talk to him*) наведена його причина (*no one answered the phone*): (6) *I called John, but {I did not talk to him, because} no one answered the phone* → *(6a) *Though I called John, {I did not talk to him, because} no one answered the phone* (Стегний 2004: 214).

У синтаксичних студіях є різні погляди на природу КК, однак все їх розмаїття можна звести до двох основних. Перші дотримуються думки, що КК виражають логічне протиріччя між умовою і наслідком, тобто таких відношень, коли умова, що мала б перешкодити здійсненню дії, насправді такою не стала (Ляпон 1986: 137). У другому випадку головну ознаку КК визначають як логічне протиріччя між причиною і наслідком, тобто як нереалізованість наслідку, що його мала б викликати ця причина (Приходько 2002: 29).

2.2. Витлумачення КК у **ракурсі причинно-наслідкових відношень** відбувається тоді, коли за точку відліку береться причина, що перешкоджає здійсненню однієї з частин складного речення. Найчастіше так відбувається з концесивними висловленнями, які починають визначати як особливий тип каузальних. Справді, у (7) *Though it was raining outside, he didn't take his umbrella with him* дощ є вагомою причиною для того, щоб вийти на вулицю з парасолькою: (7a) *It was raining outside, therefore he took his umbrella with him*. А. М. Приходько пише, що причинні, умовні та концесивні конструкції можна об'єднати в одну систему в силу подібності семантичної структури (Приходько 2002: 29). Причинні та умовні конструкції знаходяться на мінімальній відстані одна від одної, тоді як контрадикторні – значно далі. Специфіка останніх полягає в тому, що експліцитне вираження в реченні знаходять наслідок, викликаний головною причиною (перебуває поза реченням) і протидіюча причина (перебуває в реченні, є сполучною ланкою між головною причиною і наслідком). Справжня ж причина, що породила наслідок у концесивному СПР, має зовнішньореченнєву природу.

Відмінність причинно-наслідкових відношень від контрадикторних полягає у протилежній спрямованості дії: якщо в перших певна причина обов'язково спричиняє певний наслідок, то в других наслідок вступає в логічне протиріччя з причиною, що можливо тільки за відсутності прямої зумовленості між ними (Черникова 2004: 167).

2.3. Контрадикторність у ракурсі умовно-наслідкових відношень пов'язана з поглядом на відповідні побудови як на конструкції зворотної стимулюючої зумовленості (Веретельник 1972: 15). Тісний зв'язок двох генетично споріднених категорій унаочнюється навіть при найпростіших імплікативних якщо-то-трансформаціях ((7б) *If it is raining outside, we usually take our umbrellas with us*), які відбивають ідею зумовленості. Це пов'язано в першу чергу з тим, що, будучи результатом більш пізнього і, відповідно, більш високого рівня розвитку людського мислення, концесивні конструкції спочатку використовували як умовні (Степаненко 1987: 108).

2.4. Контрадикторність як феномен *зумовленості*. На перший погляд, дві наведені точки зору суперечать одна одній, однак між умовою та причиною існує багато чого спільного. Наприклад, теза про те, що перші корелюють з імплікацією, яка є базовою для опису як концесивних, так і адверсативних конструкцій (Храковский 2004: 8). Або що умова виражає відношення предмета до навколишніх явищ, без яких він існувати не може, при цьому сам предмет виступає як щось зумовлене, а умова – як щось зовнішнє із об'єктивного світу (відносно предмета).

Оскільки відомо, що причина безпосередньо породжує те чи інше явище або процес, а умова становить середовище, у якому останні виникають, існують і розвиваються (ФЭС 1997: 469), не можна не помітити, що між причиною і умовою встановлюються відношення взаємодетермінованості: умова існує в контексті каузальності, а каузальність – в контексті зумовленості. Інакше кажучи, умова виступає обставиною, за якої здійснюється “причинність”. Тож не дивно, що для багатьох філософів причина – це частковий випадок умови; будучи включеною до числа достатніх умов, причина відрізняється від них більшою активністю, відносною незалежністю дії тощо.

Новітні розвідки поступово наближаються до діалектичного розуміння суті КК як синтаксичних одиниць подвійної орієнтації – одиниць, зміст яких зближається, з одного боку, з причинними, а з іншого, – з умовними відношеннями, а разом вони позиціонуються серед категорій зумовленості, а точніше – з “відношеннями зворотної зумовленості” (Николаева 1999: 17).

3. Попри існуючу в різних синтаксичних школах тенденцію до витлумачення адверсативності та концесивності в синонімічний чи гіпо-гіперонімічний способи, найбільш репрезентативним є **функціонально-семантичний напрямок**, у якому поєднуються різні аспекти й різні погляди на інтегративне й диференційне у двох аналізованих типах КК – психокогнітивний, логічний, епістемічний і аксіологічний.

3.1. *Психокогнітивна інтерпретація* контрадикторних відношень традиційно

спирається на “теорію обманутого очікування”, в основі якої знаходиться ідея девіантності. Основним постулатом девіантності проголошується концепт “мисленнєве очікування”, що фіксується мовною свідомістю як невиправдане: “the contrary-to-expectation” (Карлсон 1986: 278), “denial of expectation” (Lang 1984: 168), “counter-expectancy” (Givón 1993: 297).

Попри це окремі лінгвісти вважають “теорію обманутого очікування” ілюзією. А. Богуславський говорить, що сполучник *but* не містить вказівки на невідповідність чийось очікуванням або уявлення про маловірогідність події, інакше неправильними були б фрази типу (8) *The plane took off, but, as everyone expected, he did not worry* (Boguslawski 1977: 282). В. З. Санніков підкреслює, що в КК слід вбачати не несподіваність, не низьку вірогідність чи незвичність, а невідповідність нормі, порушення нормального ходу подій (Санніков 2008: 251). З такою думкою солідаризується В. С. Храковський, формулюючи семантичну презумпцію допустових конструкцій як відображення “ненормального (неприродного), конфліктного співіснування або слідування ситуацій” (Храковский 2004: 10).

Відхилення від норми має своїм наслідком і основну семантичну функцію двох провідних контрадикторних сполучників – *but / але / но i though / хоча / хотя*. Значеннєвим інваріантом, який поєднує обидва смисли, є абстрагованість від конкретних ситуацій і пов’язаність з “найабстрактнішими загальними принципами, що відбивають світовідчуття людини. Один із цих принципів стверджує, що цілеспрямована дія приводить до успіху. Сполучник *но* використовується там, де відбувається порушення загальних принципів устрою світу, зокрема принципу успішності цілеспрямованої дії” (Санніков 2008: 252-253).

На захист теорії “обманутого очікування” стала Є. В. Урысон, яка вважає цей смисл “семантичним ядром”, єдиним компонентом семантики, що поєднує всі значення сполучника *но* (Урысон 2006: 37). При цьому вона уточнює, що таке очікування насправді відбиває певного роду звикання свідомості до чогось, її налаштованість на щось, ментальну готовність людини до чогось. Метафору очікування краще було б термінологізувати як “установку свідомості на щось” (Урысон 2006: 39).

Використовуючи напрацювання психологів, В. З. Санніков (Санніков 2008: 259-265) розробив систему принципів і аксіом регулювання норм соціодискурсивної поведінки людини, порушення яких фіксується в мові засобами контрадикторного речення:

- принцип статичності: оточуючий світ вважається стійким до будь-яких змін, а якщо такі зміни трапляються (наприклад, зникнення чи виникнення чогось), то це не є

нормальним: (9) *My mother is usually very quiet, but last night she was crazy* (Ch. Eagle);

- принцип динамічності: якщо намітилося якесь відхилення, то нормальним є рух у тому ж напрямку, а повернення до вихідного стану – ненормальним: (10) *The car was moving so fast it looked as though it would go on by. But as it approached the hospital entrance, it slowed* (P. Walker);

- принцип активності: нормально, коли людина, маючи бажання або ціль, прагне їх здійснити, і ненормально, коли такого прагнення немає: (11) *Ruth opened her mouth but nothing came out* (P. Walker);

- принцип гармонійності: нормально, коли ознаки того чи іншого предмета або явища належать до одного полюса (обоє – до позитивного чи негативного) і ненормально, коли до різних ((12) *Mr. Todd was big and broad-shouldered, but stooped* (P. Walker));

- принцип щирості: нормально, коли твердження виявляються правдою, а наміри, обіцянки, погрози, спонукання, очікування здійснюються; ненормально, коли все це не так ((13) *We'll remember these nights as long as we live, he'd whispered, but his departure was impregnated with the intention of disproving what he'd said* (Ch. Eagle));

- принцип відшкодування: нормально, що коли людина страждає й вважає, що в цьому винувата інша людина, то це веде до ненависті першої до другої, і ненормально, коли цього не відбувається ((14) *Jane felt that the Morris twins had destroyed her life, but wasn't disposed to hate them* (Ch. Eagle)), те ж саме стосується заздрощів, страждань тощо;

- принципи оптимістичності та гедоністичності: нормально, коли приємна подія є істинною і ненормально, коли це не так ((15) *I know that sounds abrupt, and I'm sorry, but the whole thing's pretty desperate* (Ch. Eagle)); цей принцип має декілька аксіом:

- норма, коли людина прагне до того, щоб не сприймати неприємне, а коли це трапляється, то вважає його відхиленням від норми ((16) *The woman might be contemptuous of men, but accepted their domination* (Ch. Eagle));

- норма, коли із двох зол людина вибирає менше чи необов'язкове, а із двох благ – більше чи обов'язкове, порушення цього – ненормально ((17) *I was sure it was a bad idea, but that had never stopped me before* (M. Brenner));

- норма, коли людина відмовляється від задоволення, якщо воно веде до покарання, і не норма, якщо вона від нього відмовляється перед загрозою покарання ((18) *Deliberately, although he was quaking with fear, he kissed the lips again* (Ch. Eagle)).

3.2. **Логічна інтерпретація** протиставності і допустовості у своєму типовому прояві зводиться до аналізу відповідних відношень як похідних від “заперечення” і “умова” (Храковский, 2004; König, 1991), “заперечення” і “причина” (Ляпон, 1986; Приходько,

2002; Урысон, 2006; König, 1991) або обох разом (1). Наприклад, визначення сполучників *aber / but* і *obwohl / though* Е. Кьоніг наводить у вигляді формули *although P, not Q*, розшифровуючи її як а) *P & not-Q* і б) *if P, normally Q* (König 1991: 233). Він наводить дефініцію *although* через *because* і заперечення: *not (Q because P) = (not-Q) although P*. Порівняльний аналіз речень (19) *This house is no less comfortable because it dispenses with air-conditioning* та (19a) *This house is no less comfortable although it dispenses with air-conditioning* дозволив науковцю дійти висновку про відсутність між допустовістю і протиставністю чіткої межі. Такої ж точки зору дотримується і З.Н. Бакалова, яка визнає семантику невідповідності їхньою спільною логічною основою, тільки у першому випадку вона на поверхні, а в другому – у глибинній структурі речення (Бакалова 1998: 64). І хоч подібні твердження стосовно семантичного інваріанта обох типів речень видаються не зовсім переконливими, не можна не погодитися з міркуваннями про набір їхніх диференційних ознак.

Як показують спостереження, немає підстав спростовувати традиційний погляд на протиставне ССР і допустове СПР як на такі, що базуються на протиріччі між належним і реальним, тобто сигналізують фактичний, а не очікуваний наслідок. Справді, коли ми говоримо (20a) *It's very cold today, but John went out without his coat*, (20б) *John went out without his coat though it is very cold today* або (21a) *She was afraid of his fierce reaction, but (nevertheless) told him the truth*; (21б) *Although she was afraid of his fierce reaction, she told him the truth*, то зрозуміло, що в таких контекстах концесивні відношення близькі до протиставних: перші втілюються у форму гіпотаксису, а другі – паратаксису, чим підкреслюється автономність, незалежність і скоординованість (1a, 2a) двох позамовних ситуацій, які потрапляють до фокусу уваги мовця, або, навпаки, їхня субординативно-ієрархічна залежність (1б, 2б).

У своїх міркуваннях щодо допустовості та каузальності В. Ю. Апресян вводить поняття стандарту: допустовість відрізняється від причинності “не лише компонентом заперечення, але і вказівкою на норму, апелюванням до стандартних законів устрою світу” (Апресян 2004: 258). Це дає право деяким дослідникам вважати КК “відхиленням від стандарту” (Чернишова 2004: 163). У цілому ж логічна інтерпретація контрадикторності не ставить знаку рівності між адверсативністю та концесивністю, вибір між якими залежить від того, як мовець тлумачить стан речей, що стає об’єктом його рефлексії. При адверсативному способі упаковки інформації акцентується протиріччя між реальним і належним (нормативно очікуваний наслідок не реалізувався), а при концесивному – констатується нелогічний наслідок без будь-якої емоційної оцінки.

3.3. *Епістемічна інтерпретація*, яка є певним чином продовженням логічної,

базується на визнанні того, що протиріччя між двома пропозиціями в КК зумовлюється “когнітивним збоєм” у розумінні причинно-наслідкових відношень. Аналізуючи речення “Хотя Петров не получил денег, он купил жене подарок”, В. С. Храковський розмірковує так: “має місце ситуація P і пов'язана з нею ситуація $не-Q$, мовець знає або вважає, що із ситуації P нормально має слідувати ситуація $не-Q$ ” (Храковский 2004: 13). Науковець фактично визнає основою контрадикторного смислу ідею знання, а точніше – незнання мовцем якогось стану речей.

У більш випуклому вигляді епістемічну ідею відстоює Р. О. Сівець. Він пише, що різниця між адверсативністю і концесивністю зумовлюється двома епістемічними модусами: “знаю vs не знаю” і “розумію vs не розумію” (Сівець 2007: 247). Використання концесивного СПР базується на презумпції “Я не знаю, чому саме так сталося”, а адверсативного ССР – на презумпції “Я не розумію, чому саме так сталося”. Справедливість міркувань дослідника може бути підтверджена тестом з використанням індикатора “чомусь”: попри холод на вулиці Джон *чомусь* без пальта (20а, 20б), попри проживання в Парижі Соня *чомусь* не говорить французькою (22) *Despite having grown up in Paris, Sonia doesn't speak French* (Huddleston 2003: 734), попри інтенсивну підготовку Білл *чомусь* провалюється на екзамені (23) *Bill studied hard, but he failed the exam* (Izutsu 2008: 652) тощо.

Не підлягає сумніву, що в одних випадках домінує протиріччя на тлі нерозуміння (24), в інших – зумовленість на тлі незнання (25). Пор.: (24) *She sagged and leaned her head back on the bench, but the wood was too hard to be comfortable, so she sat erect again with a groan* /P. Walker/; (25) *He'd warned me that I was treading on dangerous water, although I thought he had no idea the danger would turn physical* (P. Walker). Не випадково Л. М. Синельникова пише: “Суперечливі судження – ознака складності й крихкості світу. Вони виражають прагнення зрозуміти ці властивості світу й гідно сказати про досягнуте розуміння” (Синельникова 2008: 5).

3.4. **Аксіологічна інтерпретація** КК має своєю основою положення про те, що протиріччя базується на двох висловленнях, одне з яких є запереченням іншого. Так, В. Б. Євтюхін формулює їхню основну ознаку як “зворотну зумовленість у вигляді оцінної різнозначності” (Євтюхин 1996: 170). Під останнім він розуміє протилежно марковані сутності на кшталт “так – ні”, “добре – погано”, “багато – мало”, “гарно – потворно” тощо. Тож аксіологічним інваріантом КК визнається опозиція “позитив / плюс – негатив / мінус”.

Якщо розвинути систему В. Б. Євтюхіна, то колізії, які виникають між частинами адверсативного чи концесивного речення, породжують обмежену кількість контрадикторних макроситуцій на перехресті полюсів “плюс vs мінус” і опозицій

"зумовлюваність vs зумовленість", комбінація яких дозволяє виділити такі типи контрадикторних смислів:

- 1) зумовлююча $(^{+})\text{СИТ}_1 \supset$ зумовлювана $(^{-})\text{СИТ}_4$: (4, 5, 6, 11, 13, 22, 22, 23);
- 2) зумовлююча $(^{-})\text{СИТ}_1 \supset$ зумовлювана $(^{+})\text{СИТ}_4$: (1, 8, 10, 14, 16, 18, 21);
- 3) зумовлююча $(^{-})\text{СИТ}_1 \supset$ зумовлювана $(^{-})\text{СИТ}_4$: (3, 7, 20);
- 4) зумовлююча $(^{\pm})\text{СИТ}_1 \supset$ зумовлювана $(^{-})\text{СИТ}_4$: (2, 9, 12, 15, 17, 19, 24, 25).

У системі В. Б. Євтюхіна виокремлюються лише моделі 1) і 2). Першу із них він називає ситуацією "невдалої спроби" (*Хоть мы и предупреждали его об опасности, он пошел в лес один*), другу – "вдалої спроби" (*Несмотря на сопротивление противника, полк через три часа высоты занял*) (Євтюхин 1996: 171-174). Ситуація 3), яку науковець не виділяє, і є власне найбільш репрезентованою серед КК сучасної англійської мови. Її можна охарактеризувати як "порушення стереотипних уявлень".

У цілому ж аксіологічна система, пропонована функціонально-семантичною граматиною, виявляється для КК асиметричною: із чотирьох потенційно можливих ситуацій у ній реалізується лише три. Четверта ситуація (зумовлююча $(^{+})\text{СИТ}_1 \supset$ зумовлювана $(^{+})\text{СИТ}_4$) не є життєздатною для контрадикторності, очевидно, в силу того, що в ній відсутній "квантор заперечення", обов'язковий для КК у будь-якому вигляді – імпліцитному чи експліцитному (Бакалова 1998: 63). Щоправда, В.З. Санніков не вважає таку ситуацію неможливою, а говорить про її рідку зустріваність ("*Она красивая, но умная*") (Санніков 2008: 247). Натомість тут вимальовується й ще одна макроситуація, яку можна умовно записати у вигляді $(^{\pm})\text{СИТ}_1 \supset$ $(^{-})\text{СИТ}_4$, де зумовлююча ситуація може бути як зі знаком "плюс", так і знаком "мінус", а зумовлена – завжди негативно. Такі ситуації мають місце при контрадикторному сигналізованні знання, розуміння, оцінки.

Підводячи підсумок, зазначимо, що категорія контрадикторності представлена в сучасній англійській мові у своєму прототиповому вияві концесивними і адверсативними конструкціями, між якими існують диференційні та інтегративні ознаки, що упорядковуються з огляду на форму, зміст і функцію.

У формально-граматичному плані обидві конструкції являють собою складне речення закритої структури, утворене двома елементарними клаузами. Основна відмінність між ними полягає в характері зв'язку – координативного в адверсативному паратаксісі та субординативного в гіпотаксісі. З іншого боку, концесивний конектор *though* утримує смисловий акцент на позиційно першій підрядній клаузі, до складу якої входить, тоді як адверсативний *but* акцентує протиставлюваний елемент у позиційно другому кон'юнкті.

У семантико-синтаксичному плані витлумачення адверсативного паратаксису і концесивного гіпотаксису найбільшою мірою характеризується інтегративністю, яка може інтерпретуватися в категоріях гіперо-гіпонімії, синонімії, взаємотрансформованості, які свідчать про те, що логічне протиріччя виникає або між умовою і наслідком, або між причиною і наслідком. У свою чергу, це дає підстави для розуміння контрадикторності у двох іпостасях – умовно- і причинно-наслідковій. Обидві вони відбивають ідею зумовленості, яка є для них гіперонімічною. У результаті цього контрадикторна конструкція виступає як синтаксична одиниця подвійної орієнтації, специфіка якої полягає у “відношеннях зворотної зумовленості”.

Розгляд контрадикторних конструкцій у функціонально-семантичному плані передбачає виокремлення психокогнітивного, логічного, епістемічного і аксіологічного аспектів у єдності та боротьбі “теорію обманутого очікування”, в основі якої знаходиться ідея когнітивної девіантності – відхилення від стандарту, невідповідність нормі, порушення нормального ходу подій, порушення унормованих принципів і аксіом соціодискурсивної поведінки людини, нелогічність співіснування чи слідування денотативних ситуацій тощо. Всі вони засвідчують, що логіко-смысловий інваріант контрадикторних конструкцій утворюється семантикою невідповідності, на тлі якої в комунікації з'являються їх варіативні ознаки: при концесивному способі упаковки інформації акцентується причина, яка залишилась без стереотипно очікуваного наслідку (причина, яка “понехтувала” наслідком), а при адверсативному – наслідок, який відбувся попри відповідну причину (наслідок, який “понехтував” причиною).

В обох випадках має чинність епістемічна модальність – незнання або нерозуміння мовцем, чому це сталося саме так, а не інакше (тест – “чомусь”). Поряд з епістемічною для контрадикторних конструкцій релевантною є й аксіологічна модальність, яка передбачає як різно,- так і однополюсність двох мікроситуацій, поєднаних в одну макроситуацію. Різно- і однополюсні констеляції мікроситуацій дозволяють говорити про чотири типи функціонально-семантичних типів контрадикторних конструкцій.

Перспективним у плані подальших розвідок буде вивчення контрадикторності під кутом зору лінгвокогнітології, комунікативної та дискурсивної лінгвістики. Певну проблему становить собою ця категорія і в контрастивному плані, оскільки її вивчення на матеріалі інших природних мов дозволить глибше усвідомити лінгвофілософські витоки протиріччя в мовній та позамовній дійсності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Апресян В. Ю.* Уступительность: языковые связи / В. Ю. Апресян // Сокровенные смыслы. Слово. Текст. Культура / [сб. статей в честь Н. Д. Арутюновой]. – М.: Языки славянской

культуры, 2004. – С. 255–265. 2. *Апресян В. Ю.* Уступительность как системообразующий смысл / В. Ю. Апресян // Вопросы языкознания. – 2006. – № 2. – С. 85–110. 4. *Бакалова З. Н.* Соотносительность сложносочиненных и сложноподчиненных предложений несоответствия и уступки / З. Н. Бакалова // Семантика языковых единиц. – М. : СпортАкадемПресс, 1998. – Т. II. – С. 62–65. 5. *Веретельник Н. В.* Сложные предложения с уступительными придаточными, водимые союзами *bien, que, quique* в современном французском языке : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.05 / Веретельник Н. В. – Горький, 1972. – 232 с. 6. *Евтюхин В. Б.* Группировка полей обусловленности : причина, условие, следствие, цель, уступка / В. Б. Евтюхин // Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность. – СПб: Наука, 1996. – С. 138–174. 7. *Карлсон Л.* Соединительный союз *but* / Л. Карлсон // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 18. – Логический анализ естественного языка. – М. : Прогресс, 1986. – С. 277–299. 8. *Ляпон М. В.* Смысловая структура сложного предложения и текст. К типологии внутритекстовых отношений / Ляпон М. В. – М. : Наука, 1986. – 260 с. 9. *Николаева Т. М.* Некоторые наблюдения над семантикой и статусом предложений с уступительными союзами / Т. М. Николаева, И. Фужерон // Вопросы языкознания. – 1999. – № 1. – С. 17–36. 10. *Печенкина Т. Г.* Синтаксическая категория уступительности и формы ее выражения в русском языке второй половины XIX в. : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.01 / Печенкина Т. Г. – Л., 1976. – 182 с. 11. *Приходько А. М.* Складносурядне речення в сучасній німецькій мові / Приходько А. М. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 292 с. 12. *Санников В. З.* Русский синтаксис в семантико-прагматическом пространстве / Санников В. З. – М. : Языки славянских культур, 2008. – 624 с. – (Studia philologica). 13. *Сівець Р. С.* Когнітивно-семантична специфіка конрадикторних відношень у сучасній англійській мові / Р. С. Сівець // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 9 : Сучасні тенденції розвитку мов, 2007. – Вип. 2. – С. 245–249. 14. *Синельникова Л. Н.* Конрадикторные аномалии сквозь призму процесса вербализации / Л. Н. Синельникова. – Режим доступа : <http://experts.in.ua/baza/analytic/detail.php?ID=11225> (cited 19.12.2008) 15. *Стегний В. А.* Уступительные конструкции в английском языке (некоторые проблемы описания) / В. А. Стегний // Типология уступительных конструкций / [отв. ред. В. С. Храковский]. – СПб. : Наука, 2004. – С. 209–222. 16. *Степаненко А. А.* О способах и средствах некоторых синтаксических отношений (на примере условных и уступительных отношений) // Лингводидактическое исследование : [сб. науч. трудов] / А. А. Степаненко. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – С. 108–115. 17. *Урысон Е. В.* Семантика союза *НО* : данные языка о деятельности сознания / Е. В. Урысон // Вопросы языкознания. – 2006. – № 5. – С. 22–42. 18. *Формановская Н. И.* Стилистика сложного предложения / Н. И. Формановская. [изд. 2-е, стереотип.]. – М. : КомКнига, 2007. – 240 с. 19. *ФЭС: Философский энциклопедический словарь* / [ред.-сост. Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко]. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 576 с. 20. *Храковский В. С.* Уступительные конструкции: семантика, синтаксис, типология / В. С. Храковский // Типология уступительных конструкций / [отв. ред. В. С. Храковский]. – СПб. : Наука, 2004. – С. 9–91. 21. *Черникова Н. С.* Уступительные конструкции: отклонение от стандарта? (на материале английского языка) / Н. С. Черникова // Язык, коммуникации и социальная среда : сб. науч. трудов]. – Воронеж : ВГУ, 2004. – Вып. 3. – С. 163–169. 22. *Boguslawski A.* Problems of the Thematic-Rhematic Structure of Sentence / *Boguslawski A.* – Warszawa : PWN, 1977. – 314 p. 23. *Givón T.* English Grammar : A function-based introduction / T. Givyn. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1993. – Vol. II. – 363 p. 24. *Huddleston R.* The Cambridge Grammar of the English Language / R. Huddleston, G. K. Pullum. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 1842 p. 25. *Izutsu M. N.* Contrast, concessive, and corrective: Toward a comprehensive study of opposition relations / M. N. Izutsu // Journal of Pragmatics: An Interdisciplinary Journal of Language Studies. – Amsterdam : Elsevier, 2008. – Vol. 40. – Is. 4. – P. 646–675. 26. *König E.* Concessive relations as the dual of causal relations // Semantic universals and universal semantics / [ed. by D. Zafferer]. – Berlin, N.Y. : Walter de Gruyter, 1991. – P. 232–243. 27. *Lang E.* The Semantics of Coordination / E. Lang. – Amsterdam : Benjamins, 1984. – 300 p. 28. *Philippova M. M.* Syntax of the Subordinate Clause: Its Functional and Communicative Properties / M. M. Philippova. – М. : Диалог – МГУ, 1998. – 136 с. 29. *Quirk R. A.* Concise Grammar of Contemporary English / R. Quirk, S. Greenbaum. – N.Y. : Harcourt Brace Jovanovich Inc., 1973. – 484 p. 30. *Stuurman F.* Two Grammatical Models of Modern English: the old and the new from A to Z / F. Stuurman. – L., N.Y. : Routledge, 1993. – 301 p.

Стаття надійшла до редакції 30.01.2009